

АНОТАЦІЯ

Білик Я. О. Народний Рух України: ідейно-концептуальна та соціально-кадрова база багатопартійності. – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора філософії в галузі знань 03 «Гуманітарні науки» за спеціальністю 032 «Історія та археологія». – Державний університет «Одеська політехніка», Одеса 2021.

У дисертаційній роботі здійснено теоретичне обґрунтування ідейно-концептуальної і соціально-кадрової бази Народного Руху України як основи багатопартійності у 1989–1992 роках. Актуалізація уваги до теми увиразнюється на тлі політичних процесів сьогодення, уваги до ролі особистості в історії, висвітлення державотворчої діяльності української інтелігенції, значення гуманітаристики у подоланні соціальних і політичних проблем, в обґрунтуванні концепції національно ідеї.

Дисертант звернувся до фундаментальних розвідок, присвячених моделі розвитку українського суспільства, українській культурі, ментальності. Наукові праці Ади й Ігоря Бичків, Ігоря Захари, Сергія Кримського, Мирослава Поповича, Віталія Табачковського склали теоретичну основу дослідження.

Магістральним методом дисертації щодо досягнення поставленої мети обрано історичний. Під час роботи використано такі наукові методи: компаративістський, системний, біографічний, феноменологічний, дескриптивний, завдяки яким вдалося розв'язати поставлені завдання. Порівняльно-історичний метод дозволив політичні події в Україні розкрити у контексті державотворчих процесів, що відбувалися у Прибалтиці, водночас визначити роль України у падінні імперії.

У дослідженні залучено джерела, а саме: архівні матеріали, періодичні видання, відеоматеріали, інтерв'ю учасників подій, мемуарну спадщину. Проаналізовано програмні документи НРУ, УРП, ДемПУ, де виявлено пріоритет національної ідеї, розробленої і сформованої українською

інтелігенцією. Рухівці, серед яких було багато науковців, письменників, журналістів залишили широкий масив літератури, завдяки чому джерельна база є достатньо широкою. Юрій Бадзьо, Володимир Василенко, Віталій Дончик, Іван Драч, Михайло Горинь, Левко Лук'яненко, Дмитро Павличко, Сергій Плачинда, Мирослав Попович, Леонтій Сандуляк, Веніамін Сікора, Лесь Танюк, В'ячеслав Чорновіл, Володимир Яворівський, як носії національних устремлінь, залишили не лише теоретичну спадщину, зокрема, написання провідних документів України, а й неоціненний досвід боротьби з комуністичною ідеологією, відстоювання демократичних і правових цінностей. Їх науковий, публіцистичний доробок дає глибоке розуміння процесу державотворення, формування національної ідеї.

Праці провідних діячів НРУ є фундаментальними для вивчення демократичних перетворень в Україні. Враховуючи те, що масив створеної ними літератури великий і водночас різножанровий, від біографічної до історико-біографічної, підтримуваної документальними свідченнями, а також наукової, дає підстави розглядати їх праці як в історіографічному, так і в джерелознавчому аспекті. На підставі аналізу праць науковців з окресленої теми показано, що, незважаючи на 30-річну історію НРУ, досі залишаються нерозкритими певні її питання.

У роботі розглянуто діяльність незалежних громадських організацій в Україні кінця 80-х рр. ХХ ст. для розуміння передумови створення Народного Руху України за перебудову. З'ясовано ініціативу письменників та науковців Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка у заснуванні вищезазначеної організації. Показано провідну роль у демократизації суспільства Спілки письменників, що стала оборонцем мови і культури. Ще в червні 1986 р. на з'їзді Спілки письменників України відкрито почали говорити про русифікацію й асиміляцію, утиски української мови, голодомор, Чорнобильську катастрофу.

Проаналізовано проєкт програми Народного Руху України за перебудову, розкрито базові принципи та виявлено його значення у

формуванні політичної культури в умовах командно-адміністративної системи та постійного протистояння з боку влади. У роботі розглянуто матеріали Установчого з'їзду НРУ.

Лейтмотивною темою політичної діяльності НРУ стало проголошення незалежності України. Вкрай необхідно було консолідувати народ навколо національної ідеї, тому дане питання стає пріоритетним, знаходячи відбиття у працях провідних рухівців: Левка Лук'яненка, Дмитра Павличка, Мирослава Поповича. Розвиток національної самосвідомості та еволюція прогресивних ідей, які розвивалися повільно в умовах тоталітарного режиму, набули свого розквіту в головних програмних документах Народного Руху України, насамперед у відстоюванні таких цінностей: забезпечення прав і свобод людини та нації, здобуття й оборона права на суверенність своєї культури і мови. Уже в перших редакціях програмних документів НРУ простежується потреба в розв'язанні питання про національну мову, що знайшло широке роз'яснення у проєкті Програми НРУ за перебудову у розділі «Національне питання. Мова. Культура».

Показано провідну роль інтелігенції у державотворчій діяльності. Об'єднуючи політичну, творчу, наукову еліту країни, що становила ядро його соціально-кадрової бази, НРУ виробив політичний курс, спрямований на відстоювання державних інтересів. Серед лідерів НРУ було багато науковців. Це Володимир Білецький, В'ячеслав Брюховецький, Володимир Василенко, Михайло Голубець, Віталій Дончик, Валерій Івасюк, Юрій Ключковський, Анатолій Погрібний, Мирослав Попович, Леонтій Сандуляк, Веніамін Скора, Володимир Черняк та інші.

Наведено приклади громадсько-політичної активності науковців, зокрема участь у мітингах, телевізійних дебатах, концептуального введення діалогу на шпальтах газет і журналів. Безперечно, дієва позиція, а також ключова роль належала дисидентам. Передусім В'ячеславу Чорноволу, Юрію Бадзю, Левку Лук'яненку, Михайлу і Богдану Гориням та ін. Вони стали ініціаторами радикальних змін, оскільки на власному досвіді розуміли,

що діалог з комуністичною владою неможливий. Їх участь вказує на безперервність національно-визвольного руху України, на закономірність проголошення незалежності України.

Інтелігенція виступала як об'єднуючий фактор всіх верст населення. Олександр Бураковський вважав, що саме інтелігенція стала рушійною силою НРУ. Дмитро Павличко у створенні НРУ відводить провідну роль науковій, гуманітарній і технічній інтелігенції. Лесь Танюк – критикам та письменникам, що входили до Спілки письменників. Отже, її визначна роль не викликає сумнівів. Безперечно, мирна розбудова України в 1990-х рр. є заслугою демократичних сил країни, які змогли дати відсіч імперській ідеологічній пропаганді. Це була перемога української гуманітаристики. Знання правової і політичної думки, історії України, з одного боку, сприяло відродженню національної символіки, традицій, з іншого, давало можливість апелювати професійно опонентам, давати відсіч ідеологічному ворогу.

Активізація демократичних сил у республіці викликала занепокоєння Комуністичної партії України, яка вже з початку утворення НРУ розпочала утиски та дискредитацію патріотично налаштованої інтелігенції. Розкрито виступи інтелігенції проти комуністичної влади в засобах масової інформації, на мітингах тощо. Процес пробудження національної свідомості розглядався як виклик ідеологічній системі тоталітарної держави, яка оперувала поняттями «інтернаціоналізм», «братні народи», «багатонаціональна держава» на позначення стабільності імперії. Втім, вже у лютому 1990 р. пленум ЦК КПРС прийняв рішення про відмову від монополії на владу і створення багатопартійної системи. У березні 1990 р. було скасовано 6 статтю Конституції СРСР. Однак представники НРУ і наділі критично ставилися до комуністів, прагнули не лише формально, а фактично ліквідувати монополію КПРС на владу. Задля цього НРУ неодноразово виступав з ініціативами створення політичної коаліції з партіями демократичного спрямування.

Л. Лук'яненко, С. Хмара, з одного боку, Д. Павличко, І. Драч, з іншого, подальшу долю Руху бачили у створенні партії. І ці ідеї були втілені 1990 р. Так з'явилися – Українська республіканська партія і Демократична партія України. У травні 1990 р. утворилася Соціал-демократична партія України, де головним її ідеологом і одним із засновників став рухівець Віктор Вовк. Сергій Плачинда стає засновником і лідером Української селянської демократичної партії, що утворилася в червні 1990 р.

Найпотужнішими партіями, що створилися 1990 року, стали УРП і ДемПУ. Проаналізовано програмні документи УРП і ДемПУ, доповіді на Установчому з'їзді щодо з'ясування ідеології та реформаторської стратегії. Утворення однієї партії на основі НРУ Левко Лук'яненко виключав через широку його ідейну основу, Володимир Яворівський – через відсутність «динамічності», партію з мільйонами членів порівнював з армією, яка повинна підкорятися наказам згори. В'ячеслав Чорновіл розглядав це питання з позиції демократії, виступаючи за плюралізм, оскільки, на його думку, панування однієї партії є загрозою для демократії. В'ячеслав Чорновіл вважав, що НРУ має залишитися організацією, тільки 1992 р. НРУ стає партією. Отже, утворення на основі НРУ партій демократичного спрямування можна вважати об'єктивним і закономірним процесом.

Показано діяльність НРУ як об'єднавчого ядра демократичних сил з метою їх консолідації у проведенні реформ, у побудові суверенної демократичної правової держави. Зокрема, аналізується утворення республіканського політичного блоку «Демократична Україна», а також Комітету «Референдум – суверенна Україна» та ін. Доводиться, що НРУ, посідаючи роль лідера патріотичного і політичного руху, був найбільш ініціативним рупором національної ідеї серед всіх демократичних сил, уособленням єдності патріотів країни заради здобуття незалежності України

Ключові слова: Народний Рух України, національна ідея, державотворення, багатопартійність, інтелігенція, соціально-кадровий склад, Українська республіканська партія, Демократична партія України.